

УДК 371.4:78.01

DOI: 10.31499/2706-6258.1.2019.178121

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Горбатюк Алла, викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, викладач фортепіано, Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка».

ORCID: 0000-0002-4677-7638

E-mail: gorbatyuk_alla20@meta.ua

У статті висвітлено питання музично-естетичного виховання особистості на основі аналізу теоретичних положень і досвіду Василя Олександровича Сухомлинського. Акцентовано увагу на актуальні та перевірені досвідом педагога-новатора методики музично-естетичного виховання. Актуальним є уточнення місця і ролі саме музики як засобу впливу на емоційний розвиток підростаючої особистості, з'ясування принципів організації процесу естетичного виховання дітей шкільного віку засобами музичного мистецтва, обґрунтування необхідних методів цього напрямку виховання.

Ключові слова: національна доктрина, музично-естетичне виховання, особистість, естетичні цінності, творчість, гармонійний розвиток, духовність, самовираження, світогляд, моральні переконання.

AESTHETIC MUSIC EDUCATION OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF V. O. SUKHOMLYNSKYI'S IDEAS

Gorbatiuk Alla, lecturer of the highest qualification, lecturer-methodologist, piano teacher, Communal Higher Educational Institution "Taras Shevchenko Uman Humanitarian Pedagogical College".

ORCID: 0000-0002-4677-7638

E-mail: gorbatyuk_alla20@meta.ua

The article highlights the issues of musical and aesthetic education of the individual based on the analysis of the theoretical provisions of the pedagogical heritage and experience of Vasyl Sukhomlynskyi. The attention is focused on the actual and proven experience of the teacher-innovator methods of musical and aesthetic education of the younger generation in modern school. It is established that in the process of formation of musical values in children it is necessary to develop their attention, to learn to see, understand and create beauty. It is important to clarify the place and role of music as a means of influencing the emotional development of the younger person, to clarify the principles of the organization of the process of aesthetic education of school pupils by means of musical art, to substantiate the necessary methods of this direction of education.

The article emphasizes that the most important task of aesthetic education, according to V. Sukhomlynskyi, is an attempt to teach a child to see the beauty of the world, the beauty of human relations, spiritual wealth, kindness, cordiality, and on this basis to assert the beauty in itself. Aesthetic education, according to the teacher, has a diverse relationship with all spheres of spiritual life of the individual and the team.

The outstanding teacher generalized not only theoretically, but also practically proved inseparable unity of aesthetic feelings of the person, with his world Outlook and moral beliefs. In the belief of the

person intellect and feelings merged together. Aesthetic education, argued V. O. Sukhomlynskyi, just boils down to the formation of the world of human feelings, manifested in the beautiful and ugly, in the sublime and low. Due to the fact that the educational process is based on positive aesthetic feelings, aesthetic education of the student gives him a "certain orientation" in cognitive and creative activities, in satisfying his spiritual needs. It covers all spheres of the spiritual life of the emerging personality.

Keywords: national doctrine, music and aesthetic education, personality, aesthetic values, creativity, harmonious development, spirituality, self-expression, worldview, moral beliefs.

Сьогодні в освітньо-виховних закладах України все більше уваги приділяється пошукам перспективних підходів до гуманізації освіти, стимулювання пізнавальної активності особистості. У реалізації цього надзвичайно складного процесу, в якому беруть участь багато чинників, величезну роль відіграє мистецтво, зокрема музика. Унікальні особливості цього виду духовно-практичної діяльності базуються на тому, що людина завдяки мистецтву не лише набуває знань про навколишній світ, а й засвоює емоційно-ціннісне ставлення до себе і оточуючих, відкриває для себе дійсність, формує власні естетичні почуття та ідеали.

Нині естетичне виховання належить до проблем, від вирішення яких багато в чому залежить подальший розвиток культури. У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття проблема музично-естетичного виховання розглядається багатьма дослідниками по-новому: різко загострюється її гуманістична спрямованість у зв'язку із глобальним завданням збереження і розвитку культури. Ця проблема вивчалася і вивчається різнопланово вченими-філософами, педагогами, психологами, мистецтвознавцями. Естетична цінність – це здатність будь-якого явища, насамперед творів мистецтва, викликати естетичне почуття, давати людині духовно-інтелектуальну насолоду, збагачувати її внутрішній світ.

У роботах А. Богуш, Н. Гавриш, О. Дронової, О. Кононко, В. Мухіної підкреслено, що дитинство дає всім унікальний шанс творити, фантазувати, реалізувати себе. Мистецтво, у всіх його формах, є «моделлю» світу та зразком художньо-творчої активності людини в ньому (М. Бердяєв, Ю. Борєв, Г. Гегель, Н. Дмітрієва, М. Каган, Л. Столович та ін.). У такому векторі здатна сприймати і розуміти музичне мистецтво дитина-дошкільник. Історія педагогічного досвіду засвідчує, що музичному вихованню належить особливе місце в духовному, естетичному, загальному культурному розвитку дитини.

Вплив музики на розвиток духовної сфери особистості доведено в дослідженнях Л. Виготського, А. Готсдінера, Б. Теплова. Проблеми розвитку музичного сприймання дитини, засобів педагогічного впливу на формування основ її музичної культури і грамотності, зміст, методи та форми музичного виховання дітей розглянуто в працях О. Апраксіної, Д. Кабалевського, А. Кенеман, О. Радинової, В. Шацької, С. Шоломович та ін.

Загальні засади музичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу висвітлено в працях О. Барабаш, Н. Ветлугіної, Л. Костюхіної, О. Кульчицької, С. Науменко, С. Нечай, А. Шевчук, С. Якимчук та ін.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського та визначення шляхів використання поглядів педагога-новатора на музично-естетичне виховання підростаючого покоління у сучасній школі.

У Національній доктрині розвитку освіти визначено основну мету державної

політики щодо розвитку освіти, яка полягає у створенні умов для виховання особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати й навчатися протягом життя [1, с. 6].

Це вимагає переходу від директивної до особистісно-зорієнтованої моделі навчання й виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей. Відтак усі аспекти навчання, виховання повинні спрямовуватися на розвиток творчої особистості.

Унікальність досвіду вченого, педагога В. О. Сухомлинського та його цінність є незаперечними. Ідеями естетичного виховання пронизані праці видатного педагога. Він передусім розглядав джерелом естетичного виховання природу. «Краса, – пише педагог, – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної краси». «У світі є не тільки потрібне, корисне, а й красиве. Краса – це радість нашого життя» [8, с. 409].

Найважливішим завданням естетичного виховання В. О. Сухомлинський вважав намагання навчити дитину бачити красу оточуючого світу, красу людських стосунків, доброту, щирість і на цій основі стверджувати прекрасне в самому собі. Саме естетичне виховання, на думку педагога, має різнобічні зв'язки з усіма сферами духовного життя особистості та колективу [11, с. 123].

Одним із засобів естетичного виховання видатний педагог-новатор вважав «Куточок краси». Навесні, перед тим, як діти повинні були закінчити 1-й клас, вони починали створювати «Куточок краси» – це місце, де були зелень, життя, плодоносні дерева, квіти. Вони уявляли це місце досить тихим, спокійним. Та ще й до того таким, де б природна краса могла доповнитись людськими силами, людською працею. Учні це робили не просто так. Вони хотіли, щоб їхня мрія спрямовувалась у майбутнє. Вони думали про те, що з кожним роком у тому куточку буде все більше й більше рослин. Таким чином можна зробити висновок про те, що: «Праця в ім'я створення краси облагороджує юні серця, запобігає байдужості. Створюючи красу землі, діти стають кращими, чистішими, красивішими» [6, с. 298].

В. О. Сухомлинський писав про те, що якщо людина хоче бути красивою, то вона повинна трудитись до самозабуття, щоб відчутти себе творцем, майстром в улюбленій справі. Улюблена творчість залишає відбиток на рисах обличчя, роблячи їх тоншими, виразнішими. Саме красу можна вважати гімнастикою для душі. Її порівнюють із дзеркалом, у якому відображаються наші переконання та почуття, завдяки яким ми так чи інакше ставимося до себе, і за допомогою якого ми бачимо себе і свій внутрішній світ.

Суперечність між об'єктивною потребою суспільства у підвищенні музично-естетичного розвитку молоді та його реальним рівнем у сучасній освітній практиці зумовлюють потребу детальнішого вивчення проблеми музично-естетичного виховання. У розв'язанні проблем щодо музично-естетичного виховання дітей надзвичайно важливого значення набувають педагогічні ідеї видатного українського вченого, педагога В. О. Сухомлинського. Музичне виховання педагог розглядав у тісному зв'язку із вихованням громадянина – моральним, розумовим, естетичним. Найвищу мету музичного виховання підростаючого покоління важко обґрунтувати точніше і простіше, як це зробив Василь Олександрович: «Музичне виховання – це не

виховання музиканта, а насамперед виховання людини» [5, с. 63].

Встановлено, що музичне виховання пройшло довгий та інтенсивний шлях розвитку. Зміст музичного виховання і шляхи його здійснення змінювалися разом зі зміною поглядів на людину і її ролі у суспільстві. Але незмінною упродовж досліджуваного історичного періоду була теза про визначальну роль музики у гармонійному розвитку особистості. Доведено, що одним із потенційних чинників впливу на формування особистості є музика.

Музичне мистецтво – один із наймогутніших засобів виховання, за допомогою якого здійснюється виховання особистості, сила якого полягає, насамперед, у впливі на емоційну та почуттєву сферу. «Музика є чудодійним, найтоншим засобом залучення до добра, краси і людяності. Слухаючи музику, людина пізнає себе і усвідомлює передусім, що вона, людина прекрасна, а якщо в ній є щось погане, то це погане треба подолати, відчутти. А розібратися у самому собі їй допомагає музика...» [3, с. 6].

Одне з важливих завдань виховання дітей Василь Олександрович убачав у тому, «щоб сприймання музичних творів чергувалося із сприйняттям того середовища, через яке людина могла зрозуміти, відчутти красу музики – тиші полів і лук, шелестіння діброви, пісні жайворонка в блакитному небі, шепотіння стиглих колосків пшениці, дзижчання бджіл і джмелів» [5, с. 63]. Так, педагог поєднує музичне мистецтво із музикою природи – джерелом натхнення людини.

Зауважимо, що В. О. Сухомлинський твердо вірив і на практиці переконувався, що почуття, захоплення музичною мелодією можна розвинути в кожній людині. Так, педагог учив дітей у «Школі радості» слухати музику весняних луків – життєдайного джерела оптимістичного світосприймання, пісню жайворонка. Казка про жайворонка допомогла дітям зрозуміти музику природи. Музика, уява, фантазія, творчість зливалися в єдине емоційне забарвлення думки, інтелектуальні переживання. Педагог прагнув, щоб музика проймала душу дитини, відкрила очі на красу навколишнього світу, допомогла відчутти радість буття у красі. Роздуми вченого перегукуються з ідеями народної педагогіки. Адже відомо, що в народі кажуть: «Нічого не прийде до голови, розуму людини, якщо воно не пройшло через її душу».

У «Школі радості» приділяли велику увагу не тільки слуханню музики, а й творчості. Емоційне джерело мислення педагог бачив у піднесенні розумових сил під впливом музики.

Думка вченого про єдність музично-естетичного та розумового, морального, фізичного виховання простежується в його численних працях. В. О. Сухомлинський зазначав, що «музична мелодія пробуджує у дітей яскраві уявлення. Вона ні з чим не зрівнянний засіб виховання творчих сил, розуму. Слухаючи мелодію Е. Гріга, діти малювали в своїй уяві казкові печери, непролазні ліси, добрих і злих істот. Наймовчазнішим хотілося говорити; дитячі руки тяглися до олівця і альбому, хотілося відбити на папері казкові образи» [5, с. 66].

Цікавим є висновок вчителя про те, що музика впливає навіть на найінертніших дітей, ніби вливала в клітини якусь чудодійну силу. На думку вченого, мелодії П. Чайковського, Е. Гріга, Ф. Шуберта, Р. Шумана викликали не тільки велику радість, а й будили уяву, фантазію, сповнювали світ дитинства чарівністю. Особливо слухним вважаємо застереження вченого: не можна позбавляти дітей світу гри, казки, музики, фантазії, творчості. Дитина без цього – засушена квітка.

Як тонкий психолог і знавець душі дитини Василь Олександрович турбувався

про те, щоб музика, яку слухали його вихованці, проникала в їхній внутрішній світ, викликала ціннісно-емоційне співпереживання, розвивала симпатію, а також естетичну оцінку. Адже, як слушно зауважувала О. П. Рудницька, «в емоціях, що є специфічною формою взаємодії людини з явищами довколишнього світу, завжди присутня оцінка (позитивна або негативна), що дає можливість контролювати та корегувати діяльність» [2, с. 96].

Зазначене підтверджує реалізацію принципу емоційної насиченості навчального процесу, який, згідно з позицією О. П. Рудницької, «розкриває роль емоцій як регуляторів діяльності учня» [2, с. 95].

За глибоким переконанням В. О. Сухомлинського, «в естетичному вихованні взагалі і в музичному особливо важливі психологічні настанови, якими вихователь керується, залучаючи дітей до світу прекрасного» [5, с. 63].

Головною педагог виділяє настанову на виховання здатності емоційно ставитися до краси й потреби у враженнях естетичного характеру. Концепція музично-естетичного виховання базувалася на філософських ідеях добра, краси, духовності. Так, у педагогічних словниках «музичне виховання» розглядається як: найважливіший із засобів формування естетичного досвіду особистості, здійснюється як у процесі сприймання (слухання) музики, так і в ході її виконання; процес цілеспрямованого пізнання музики, розвиток музично-естетичних смаків людини, збагачення її музичної культури та здібностей [12, с. 329–330].

Засобами музичного виховання є музична освіта, практична музична діяльність та уміння сприймати музику. Велике значення має вплив середовища та музичне оточення у родині.

Завдання музичного виховання – навчити дитину любити і розуміти музику, розвивати її музичний слух, смак, музичні здібності. Започатковуючи музичне виховання дитини, ми повинні пам'ятати, що світ музичних звуків – це та особлива стихія, в яку занурювати дитину потрібно непомітно і радісно, а не вштовхувати її насильно, називаючи це – «навчати музиці». Потрібно зачарувати дитину музикою, як цікавою казкою, що не має кінця.

Василь Олександрович Сухомлинський був одним з перших українських педагогів, який комплексно вивчав та масштабно впроваджував засоби мистецтва у естетичному розвитку дітей. «Музика, – стверджував В. О. Сухомлинський, – збуджує думки і почуття, викликає натхнення і насолоду, збагачує духовний світ людини, адже музика – це джерело думки, музика – це найсприятливіший фон, на якому виникає духовна спільність педагога і дітей» [4, с. 66].

Багаторічний досвід роботи в освітній галузі переконав народного вчителя в тому, що успішно навчати та виховувати дітей неможливо без любові до кожної дитини. Висловлюючись з даної проблеми В. О. Сухомлинський казав: «Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [7].

Процес музичного виховання Сухомлинський тісно пов'язував із вихованням почуттів та емоцій. Василь Олександрович вважав, що виховання емоцій є не вузьким завданням, а еством усього виховного процесу.

В. О. Сухомлинський не тільки висловлює теоретичні міркування, а й ділиться практичним досвідом реалізації вищезазначених принципів: радості, творчості, гармонії тіла й здорового духу. Ілюстрацією утвердження принципу радості творчості є такий

роздум педагога: «У нічній тиші ми не раз слухали чудову музику: над полями, там, де нещодавно скошили пшеницю, линув мелодійний звук, схожий на дзвінку пісню сопілки. Очевидно, це співала невідома нам нічна пташка, та уява дітей створювала образ доброї фантастичної істоти – маленького хлопчика у вінку з пшеничних колосків. Він грав на сопілці, радував людей. Цю істоту діти назвали Сонцеколомом. У їхній уяві Сонцеколом був дитям Сонця і родючої Землі». Василь Олександрович резюмує: «одухотворені казковим образом діти склали пісню про Сонцеколома» [5, с. 05].

Цікавим є роздум вчителя стосовно гармонії тіла й духу, яким він відповідає на складне запитання: як поєднується здоров'я та дитяча творчість. Ми підтримуємо переконливе судження Василя Олександровича: якщо дитина, зачарована красою природи, складає пісню, це значить, що вона – на вершині гармонії тіла й духу, а вінцем гармонії є радість творчості.

Через народну пісню В. О. Сухомлинський пробуджував у дітей яскраві уявлення про далеке минуле українського народу, його героїчну боротьбу за незалежність. Василь Олександрович Сухомлинський справедливо вважав першими та найяскравішими сторінками для читання мови почуттів народні пісні. Чарівною силою володіє народна пісня, що висловлює захоплення та величність природи (наприклад, українські народні пісні «Місяць на небі», «Ніч яка місячна», «Стоїть гора високая» тощо). Народна пісня, що увібрала в себе голос люблячого серця, захопленого, зачарованого красою жінки, виховує у молоді романтичне, чисте, благородне почуття ніжності.

У Павлівській середній школі естетичне виховання здійснювалося багатьма засобами, через систему різноманітних видів творчої діяльності: слухання музики, спів пісень, підготовку та проведення численних концертів, шкільних ранків, вечорів, свят родин, гру на музичних інструментах (у шкільному оркестрі, в інструментальному ансамблі, у сольному виконанні, у музикуванні у вільний час: «У тихі зимові вечори ми слухали пісню А. Лядова «Колискова», створену за мотивами народної російської колискової пісні... Діти почули в «Колісковій» не тільки розмірене погойдування коліски, а й тихе, спокійне дихання дитини, ніжний, дбайливий дотик рук матері до дитини. Немає слів, якими можна було б передати материнські почуття, виражені в прекрасній мелодії цієї пісні. За допомогою музики хлопчики і дівчатка пізнають глибину, тонкість, сердечність відносини людини до людини...» [9, с. 411].

У своїй практичній роботі Василь Олександрович Сухомлинський використовував методику, яка забезпечувала належну якість навчально-виховного процесу. Він будував її на повазі, терпінні, на використанні природних даних кожної дитини, врахуванні особливостей її емоційної сфери. У наш час погляди В. О. Сухомлинського мають не меншу актуальність, ніж за життя видатного педагога. Адже перед педагогами стоїть віковичне завдання – виховувати молоде покоління, яке має високі якості особистості та міцні знання.

Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає естетичну насолоду. Педагог вказував, що дитяча душа однаково чутлива і до рідного слова, і до краси природи, і до музичної мелодії. Донесені в ранньому дитинстві до серця маленької людини багатогранні відтінки людських почуттів, зможуть підняти її на такий щабель культури, якого вона не досягне ніякими іншими засобами і в інші періоди життя. У роки дитинства, юності особливо важливо, щоб дитина знайшла, відчула, усвідомила в собі красу, пережила

захоплення красивим, людським в самій собі. Через красиве – до людського. Серед засобів виховання дітей краса стоїть на першому місці [10, с. 151]. Саме тому В. О. Сухомлинський вважав музику могутнім засобом самовиховання.

Отже, видатний педагог не лише теоретично узагальнив, але й практично довів нерозривну єдність естетичних почуттів людини з її світоглядними, моральними переконаннями. У переконанні людини воєдино злиті інтелект і почуття. Найважливішою характерною особливістю останніх є переживання, яке має дві протилежні сторони – позитивну та негативну. Естетичне виховання якраз і зводиться до формування світу людських почуттів, які виявляються у прекрасному та потворному, у піднесеному та низькому. У зв'язку з тим, що освітній процес базується на позитивних естетичних почуттях, естетичне виховання учня надає йому «певної спрямованості» в пізнавальній і творчій діяльності, у задоволенні його духовних запитів. Воно охоплює всі сфери духовного життя особистості, що формується.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в детальнішому вивченні питання взаємозв'язку музично-естетичного та морального, розумового виховання в педагогічній системі В. О. Сухомлинського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. Київ: Освіта, 2002. 250 с.
2. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2005. 360 с.
3. Сухомлинский В. А. О воспитании. Москва: Политическая литература, 1982. 270 с.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании. Москва: Политическая литература, 1985. 400 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 3. 283 с.
6. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 2. 279 с.
7. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям. Київ: Рад. шк., 1981. 382 с.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Київ: Рад. школа, 1976. С. 498–570.
9. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Москва: Молодая гвардия, 1987. 411 с.
10. Сухомлинский В. А. О воспитании. Москва: Политическая литература, 1988. 272 с.
11. Сухомлинський В. О. Сучасність: науково-методичний збірник. Київ: Рад. школа, 1994. 162 с.
12. Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.

REFERENCES

1. Natsional'na doktryna rozvytku osvity Ukrainy v XXI st. (2002). Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
2. Rudnyts'ka, O. P. (2005). Pedahohika zagal'na ta mystests'ka. Ternopil': Navchal'na knyha: Bohdan [in Ukrainian].
3. Suhomlinskij, V. A. (1982). O vospitanii. Moskova: Politicheskaja literatura [in Russian].
4. Suhomlinskij, V. A. (1985). O vospitanii. Moskova: Politicheskaja literatura [in Russian].
5. Sukhomlyns'kyi, V. O. (1977). Serce viddaiu ditiam. Vybrani tvory. (Vols. 1–5). Kyiv: Radians'ka shkola [in Ukrainian].
6. Sukhomlyns'kyi, V. O. (1977). Serce viddaiu ditiam. Vybrani tvory. (Vols. 1–5). Kyiv: Radians'ka shkola [in Ukrainian].
7. Sukhomlyns'kyi, V. O. (1981). Serce viddaiu ditiam. Kyiv: Radians'ka shkola [in Ukrainian].
8. Sukhomlyns'kyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Kyiv: Radians'ka shkola [in Ukrainian].
9. Suhomlinskij, V. A. (1987). Rozhdenie grazhdanina. Moskova: Molodaja gvardija [in Russian].
10. Suhomlinskij, V. A. (1988). O vospitanii. Moskova: Politicheskaja literatura [in Russian].
11. Sukhomlyns'kyi, V. O. (1994). Suchasnist': naukovo-metodychnyi zbirnyk. Kyiv: Radians'ka shkola [in Ukrainian].
12. Yarmachenko, M. D. (2001). Pedagogichnyi slovnyk. Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].